

IRENA BIDOWA
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

PROBLEMY GOSPODARKI PRYZAGRODOWEJ W ZSRR

Podczas toczącej się w ZSRR i krajach demokracji ludowej dyskusji nad najbardziej efektywnym ekonomicznie modelem uspołecznionego gospodarstwa w rolnictwie, wyłonił się istotny problem przyszłości gospodarstw przyzagrodowych oraz ich roli w przyszłym modelu socjalistycznego przedsiębiorstwa rolnego. Mimo że poszczególne kraje naszego obozu znajdują się na różnym szczeblu budownictwa socjalistycznego w rolnictwie, to gospodarka przyzagrodowa stanowi jeszcze wszędzie poważne źródło globalnej i towarowej produkcji w rolnictwie, zwłaszcza produkcji zwierzęcej. Przeszarżane schematy organizacyjne utrudniają weryfikację poglądów na faktyczne funkcje społeczno-ekonomiczne tej gospodarki, która na obecnym etapie rozwoju techniki i organizacji produkcji rolnej stanowi i przez długi okres stanowić będzie jeszcze nieodłączną część modelu spółdzielczej gospodarki we wszystkich krajach, w których główną drogą socjalistycznej przebudowy wsi stanowiło uspołedzielczenie rolnictwa.

Ukształtowany na przestrzeni wielu lat model gospodarstwa spółdzielczego i związana z nim struktura produkcji wskazują na preferowanie produkcji roślinnej jako bardziej opłacalnej w gospodarstwie zespołowym i wysoki ciężar gatunkowy produkcji zwierzęcej w gospodarstwach przyzagrodowych. Wskazują na to proporcje w produkcji towarowej, kierunki produkcji oraz struktura inwestycji, w których wysoki jest udział nakładów na mechanizację produkcji roślinnej. Jest to prawidłowość związana z istniejącymi jeszcze w większości krajów socjalistycznych warunkami techniki produkcji stwarzającymi dogodniejsze warunki dla modernizacji i wzrostu wydajności pracy w produkcji roślinnej. Dopiero zastąpienie prymitywnych metod pracy i środków produkcji w hodowli nowoczesną techniką i budownictwem inwentarskim, zapewnienie mechanizacji obsługi pogłowia oraz dostatecznej i taniej bazy paszowej obniży wysokie koszty zespołowej hodowli i podniesie jej opłacalność. Tymczasem, jak podaje W. Chlebni¹ najniższy dochód uzyskują kołchozy o stosunkowo wysokiej obsadzie pogłowia, w których dochód czysty, powstały w produkcji roślinnej musi być przeznaczony na pokrycie strat spowodowanych wysokimi kosztami produkcji zwierzęcej. Najdroższy element kosztów stanowią obecnie wysokie nakłady pracy żywej spowodowane niskim stopniem zmechanizowania prac pośrednio i bezpośrednio związanych z produkcją zwierzęcą.

Jedną z cech rolnictwa radzieckiego jest istnienie obok dużych, socjalistycznych przedsiębiorstw rolnych niewielkich gospodarstw osobistych członków kołchozów oraz pracowników i robotników sowchozów. Gospodarstwa te, mimo że stanowią istotne źródło globalnej i towarowej produkcji rolnej nie tworzą jakiegos odrębnego układu gospodarczego, gdyż ich działalność produkcyjna jest ściśle uzależniona od gospodarki uspołecznionej. Kołchozy przydzielają członkom działki przyzagrodowe z gruntów zespołowych, udzielają pomocy technicznej przy ich uprawie, dostarczają pasz dla inwentarza przyzagrodowego itp. W gospodarstwach osobistych rozpowszechnione są przede wszystkim te gałęzie produkcji, które są niedostatecznie roz-

¹ W. Chlebni¹. W sprawie dalszego umocnienia ekonomiki kołchozów. Wo-prosy Ekonomiki nr 7, 1962.

winięte w gospodarce uspołecznionej; w produkcji roślinnej warzywnictwo i ziemniaki, a w zwierzęcej produkcja drobiu i jaj.

Istnienie gospodarstw osobistych uzasadnione jest niskim jeszcze poziomem rolnictwa, nienadążaniem produkcji gospodarstw uspołecznionych za rosnącym popytem ludności na produkty rolne, zwłaszcza pochodzenia zwierzęcego, słabym wyposażeniem rolnictwa w środki produkcji pochodzenia przemysłowego, napiętym bilansem paszowym itp. Toteż wszelkie próby administracyjnego ograniczenia lub likwidowania tych gospodarstw zamiast przyspieszyć mogą zahamować wzrost produkcji rolnej w kołchozach i sowchozach. W rozmowie z amerykańskim wydawcą G. Kaulsem N. S. Chruszczow podkreślił, że „dopóki nie stworzono stanu obfitości dóbr w rolnictwie, należy utrzymać gospodarstwa przyzagrodowe, których istnienie nie jest sprzeczne z rozwojem socjalizmu i komunizmu”.

Tabela 1 pokazuje udział poszczególnych typów gospodarstw osobistych (gospodarstw przyzagrodowych i działek robotniczych) w ogólnej powierzchni zasiewów w kraju oraz w powierzchni podstawowych grup roślin uprawnych.

Tabela 1

**Procentowy udział poszczególnych typów gospodarstw osobistych ZSRR
w zasiewach^a**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa przyzagrodowe kołchozów			Działki robotnicze			Ogółem gospodarstwa osobiste		
	1940	1950	1960	1940	1950	1960	1940	1950	1960
Ogółem w powierzchni zasiewów	3,0	4,0	2,2	0,5	0,1	1,1	3,5	5,1	3,3
w tym: roślin zbożowych	0,8	1,9	0,8	0,1	0,3	0,2	0,9	2,2	1,0
roślin przemysłowych	1,3	0,9	0,6	0,2	0,2	0,3	1,5	1,1	0,9
ziemniaków i warzyw	31,3	34,1	27,1	6,3	12,0	17,5	37,6	46,1	44,6
roślin pastewnych	2,0	1,3	0,6	0,1	0,1	0,1	2,1	1,4	0,7

^a W. Wenzer. Gospodarstwa pomocnicze — dodatkowe źródło produkcji rolnej Woprosy ekonomiki nr 7, 1962.

Jak wynika z danych tabeli 1, udział gospodarstw osobistych w zasiewach zbóż, roślin przemysłowych i pastewnych jest niewysoki i nie wykazuje w analizowanym okresie większych wahań. Zwraca natomiast uwagę wysoki udział gospodarstw osobistych w zasiewach warzyw i ziemniaków. Duży udział tych roślin na działkach przyzagrodowych i robotniczych wiąże się z wysoką pracochłonnością tych upraw oraz niskim stopniem zmechanizowania prac związanych z pielęgnacją roślin okopowych w gospodarce uspołecznionej. Z danych Spisu Powszechnego za rok 1959 wynika, że w gospodarstwach przyzagrodowych oraz gospodarstwach pracowników i robotników sowchozów zatrudnionych było 9 868 tys. członków rodzin pracowniczych. Wskazuje to na duże rezerwy siły roboczej, a z drugiej strony dowodzi jak wysokich nakładów pracy wymaga produkcja rolna w warunkach braku mechanizacji procesów produkcyjnych. Gospodarstwa przyzagrodowe w kołchozach dostarczające wśród innych typów gospodarstw osobistych największą część globalnej i towarowej produkcji rolnej obejmowały w 1960 r. 27,1% zasiewów ziemniaków i warzyw w kraju oraz 42,2% w gospodarce kołchozowej (zespołowej i przyzagrodowej łącznie).

Plony roślin na działkach przyzagrodowych i robotniczych kształtują się na wyższym poziomie aniżeli w gospodarce uspołecznionej. Dotyczy to w szczególności roślin okopowych, tj. ziemniaków i warzyw, stanowiących podstawę produkcji roślinnej na działkach. Rośliny te zajmują 68% zasiewów działek przyzagrodowych i 87% zasiewów działek robotniczych w sowchozach. Przeciętne plony ziemniaków

i warzyw w latach 1955—1959 wyniosły w gospodarstwach osobistych 119 i 148 z 1 ha wobec 62 i 78 q w gospodarstwach uspołecznionych¹. Różnica w poziomie plonów uzasadniona jest niewielkimi obszarami działek co umożliwiła przy użyciu pracy ręcznej staranną pielęgnację zasiewów, wyską obsadę inwentarza żywego oraz położeniem działek blisko zabudowań, co stwarza warunki dla intensywnego zapatrywania ich w nawozy organiczne, których brak odczuwa stale gospodarka uspołeczniona. O poziomie produkcji gospodarstw osobistych decyduje jednak nie produkcja roślinna, a zwierzęca, dostarczająca krajowi poważną część globalnej i towarowej produkcji (tabela 2).

Tabela 2

Procentowy udział gospodarki uspołecznionej kolchozów i sowchozów oraz różnych typów gospodarstw osobistych i pomocniczych w produkcji roślinnej i zwierzęcej ZSRR (średnio za lata 1957—1959)

Gałęzie produkcji	Typy gospodarstw					
	gospodarstwa uspołecznione			gospodarstwa osobiste i pomocnicze		
	kolchozy	sowchozy	ogółem	gospodarstwa przyzagrodowe kolchozów	gospodarstwa państwowe	działki robotnicze w sowchozach
Produkcja roślinna	69,3	21,8	91,1	4,8	2,5	1,6
w tym: warzywa i ziemniaki	30,3	4,8	35,1	43,6	2,3	19,0
Produkcja zwierzęca	41,3	13,1	54,4	29,3	4,1	12,2
w tym: mleko	37,1	9,8	46,9	35,0	1,6	16,5

Z danych tabeli 2 wynika, że udział gospodarstw uspołecznionych w produkcji roślinnej wyniósł średnio w latach 1956—1959 powyżej 91% w globalnej produkcji, natomiast w produkcji warzyw i ziemniaków tylko 35%. Pozostałe 65% warzyw produkowały gospodarstwa osobiste i pomocnicze, z czego 43,6% gospodarstwa przyzagrodowe członków kolchozów. Z przedstawionych danych wynika również wysoki udział tych gospodarstw, a zwłaszcza gospodarstw przyzagrodowych w produkcji zwierzęcej. Udział gospodarstw osobistych w globalnej produkcji mleka przewyższa w analizowanym okresie produkcję gospodarki uspołecznionej i wynosi 53% globalnej produkcji.

Ponad $\frac{1}{3}$ pogłowia bydła oraz prawie $\frac{1}{7}$ pogłowia krów w kolchozach (zespołowe i przyzagrodowe łącznie) stanowi własność gospodarstw przyzagrodowych członków kolchozów. Procentowy udział tych gospodarstw wykazuje w rozpatrywanym okresie pewien spadek, utrzymuje się jednak ciągle na wysokim poziomie (tabela 3).

Gospodarka przyzagrodowa kolchozów stanowi poważne źródło globalnej produkcji zwierzęcej w swoim sektorze i w kraju (tabela 4).

Rozmiary produkcji zwierzęcej w gospodarstwach przyzagrodowych nie są zeterminowane ani wielkością produkcji roślinnej ani strukturą zasiewów na działkach przyzagrodowych. Działalność produkcyjna tych gospodarstw w zakresie produkcji zwierzęcej oparta jest na paszach uzyskanych z gospodarki zespołowej, dzielonych według udziału członków rodzin w pracy zespołowej².

¹ Sielskoje chozajstwo, Moskwa 1960.

² 98,5% zbóż i 99% roślin pastewnych skoncentrowane jest w gospodarce zespołowej.

Tabela 3

Procentowy udział pogłowia zespołowego i przyzagrodowego w poszczególnych rodzajach pogłowia w ZSRR, oraz udział pogłowia przyzagrodowego w całym pogłowie kolchozowym

Wyszczególnienie	L a t a			
	1940	1950	1958	1960
Bydło				
zespołowe	35,3	32,0	30,7	23,3
przyzagrodowe	9,1	10,7	13,0	10,2
Bydło przyzagrodowe w % całego bydła kolchozowego	48,9	39,9	41,2	31,9
w tym krowy				
zespołowe	20,4	28,7	34,2	37,6
przyzagrodowe	45,5	47,4	39,1	34,4
Krowy w gospodarstwach przyzagrodowych w % wszystkich krów kolchozowych	69,0	62,3	53,4	47,7
Trzoda chlewna				
zespołowa	31,3	50,4	45,0	50,1
przyzagrodowa	29,9	25,9	23,8	18,8
Trzoda chlewna w gospodarstwach przyzagrodowych w % całej trzody kolchozowej	51,1	33,9	34,5	27,2

W analizowanym okresie ciężar gatunkowy przyzagrodowej produkcji zwierzęcej zmniejszył się nieznacznie, ale utrzymuje się nadal na wysokim poziomie. Udział tych gospodarstw w produkcji krajowej przewyższa w szeregu rodzajach produkcji zwierzęcej gospodarke uspołecznioną kolchozów i sowchozów. Przyzagrodowa gospodarka w kolchozach jest również poważnym źródłem towarowej produkcji zwierzęcej (tabela 5).

Pozostałe jeszcze problem, czy istniejący układ stosunków między gospodarką zespołową, a przyzagrodową jest w stanie zahamować dalszy wzrost produkcji zespołowej, a indywidualna akumulacja w gospodarstwach członków będzie prowadzić do pogłębienia majątkowego różnicowania zrzeszonych rodzin. Wydaje się, że nie zachodzi podobne niebezpieczeństwo, gdyż dynamika wskaźników produkcyjnych (produkcji globalnej i towarowej) w gospodarce zespołowej znacznie przewyższa w ostatnich latach analogiczne wskaźniki w gospodarstwach przyzagrodowych, co wskazuje, że proporcje produkcyjne w gospodarce kolchozów będą się w coraz większym stopniu kształtować na korzyść gospodarki zespołowej. Należy dodać, że wydajność pogłowia w gospodarce uspołecznionej sowchozów i kolchozów kształtuje się obecnie na wyższym poziomie, aniżeli w gospodarstwach osobistych. W 1959 r. średni roczny udój od 1 krowy wyniósł w sowchozach 2315, a w kolchozach 2000 ltr, podczas gdy w gospodarstwach pracowników i robotników sowchozów 1800, a u członków kolchozów 1400 ltr.

Produkcja mięsa od 1 krowy wyniosła w tym okresie w sowchozach 1400, a w kolchozach 1200 kg i odpowiednio u pracowników sowchozów i członków kolchozów 800 i 600 kg¹.

Produkcja przyzagrodowa nie konkuruje z gospodarką zespołową w zakresie wykorzystania zasobów siły roboczej. W gospodarce przyzagrodowej wykorzystanie są przede wszystkim marginalne rezerwy pracy powstające między innymi w wyniku sezonowego charakteru produkcji rolnej oraz skróconego dnia roboczego w gospodarstwach uspołecznionych.

¹ W. Wenzer. Tamże.

Tabela 4

**Udział gospodarki przyzagrodowej w globalnej produkcji zwierzęcej
(kołchozów i ogólnokrajowej)^a**

Wyszczególnienie	L a t a			
	1940	1950	1958	1960
Mięso ogółem				
A — w procentach produkcji kołchozowej	70,	69,3	5 ,0	48,3
B — w procentach produkcji krajowej	45,5	50,2	37,4	33,3
Żywiec wołowy i cielęcy				
A — w procentach produkcji kołchozowej	62,7	65,7	43,3	34,6
B — w procentach produkcji krajowej	41,9	48,3	30,6	24,2
Żywiec wieprzowy				
A — w procentach produkcji kołchozowej	77,3	79,6	61,6	
B — w procentach produkcji krajowej	44,5	54,0	41,4	39,2
Żywiec barani i kozi				
A — w procentach produkcji kołchozowej	68,6	59,3	51,7	58,2
B — w procentach produkcji krajowej	52,8	46,2	38,2	39,2
D r ó b				
A — w procentach produkcji kołchozowej	89,5	77,5	80,2	49,0
B — w procentach produkcji krajowej	59,2	54,7	52,7	45,7
Mleko				
A — w procentach produkcji kołchozowej	72,5	72,6	49,5	46,0
B — w procentach produkcji krajowej	43,3	51,0	35,6	32,8
W e ł n a				
A — w procentach produkcji kołchozowej	10,0	14,3	11,8	10,8
B — w procentach produkcji krajowej	7,4	9,7	7,8	7,1
J a j a				
A — w procentach produkcji kołchozowej	93,3	87,7	85,5	85,1
B — w procentach produkcji krajowej	57,7	61,5	54,8	51,8

^a Sielskoje Choziajstwo, Statisticeskij Sbornik, Moskwa, 1960.

Ciężar gatunkowy produkcji przyzagrodowej znajduje wyraz w strukturze dochodu rodziny kołchozowej.

Z badań A. Krajowej¹ przeprowadzonych w 540 gospodarstwach w 24 kołchozach rozmieszczonych w różnych rejonach kraju wynika, że gospodarka przyzagrodowa odgrywa istotną rolę w kształtowaniu dochodu rodziny. Średnio we wszystkich badanych rodzinach dochód z gospodarki przyzagrodowej stanowił w 1958 r. 38,4% dochodu z gospodarki spółdzielczej, a w niektórych kołchozach sięgał nawet 54—59%.

¹ A. Krajewa: Problemy kojarzenia osobistych i społecznych interesów w kołchozach. Woprosy Ekonomiki nr 8, 1961.

Tabela 5

**Procentowy udział gospodarki uspołecznionej oraz gospodarki przyzagrodowej
w towarowej produkcji zwierzęcej w ZSRR ^a**

Wyszczególnienie	Mięso żywiec		Mleko		Jaja		Wełna	
	1953	1958	1953	1958	1953	1958	1953	1958
Wszystkie kategorie								
gospodarstw	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym: sowchozy	13,6	17,5	14,4	18,8	6,4	14,0	17,6	27,0
produkcja zespołowa								
kołchozów	50,3	47,2	44,0	63,5	22,3	23,3	72,2	61,5
działki przyzagrodowe								
kołchozów	24,9	22,7	30,4	13,4	67,3	35,8	10,6	10,4
Gospodarka przyzagrodowa w % towarowej produkcji kołcho- zowej	33,1	32,5	40,9	17,4	74,3	70,5	12,8	14,5

^a Sielskoje Choziajstwo SSR, Statisticeskij Sbornik, Moskwa, 1960.